

סמינר חורף אוכל.נפש

על סיר הבשר - על שאלות מוסריות והלכתיות בעניין אכילת בשר

ר' אביבה ריצ'מן - richman@hadar.org

1. הקדמה: לדמיין את האידיאל

*בראשית א

כח ויברך אתם, אלהים, ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את-הארץ, וכבשה; ורדו בדגת הים, ובעוף השמים, ובכל-חיה, הרמשת על-הארץ. כט ויאמר אלהים, הנה נתתי לכם את-כל-עשב זרע זרע אשר על-פני כל-הארץ, ואת-כל-העץ אשר-בו פרי-עץ, זרע זרע: לכם יהיה, לאכלה. ל ולכל-חית הארץ ולכל-עוף השמים ולכל רמש על-הארץ, אשר-בו נפש חיה, את-כל-ירק עשב, לאכלה; ויהי-כן.

*בראשית ט

א ויברך אלהים, את-נח ואת-בניו; ויאמר להם פרו ורבו, ומלאו את-הארץ. ב ומוראכם וחתכם, יהיה, על כל-חית הארץ, ועל כל-עוף השמים; בכל אשר תרמש האדמה ובכל-דגי הים, בידיכם נתנו. ג כל-רמש אשר הוא-חי, לכם יהיה לאכלה: כירק עשב, נתתי לכם את-כל. ד אך-בשר, בנפשו דמו לא תאכלו. ה ואך את-דמכם לנפשותיכם אדרש, מיד כל-חיה אדרשנו; ומיד האדם, מיד איש אחיו-- אדרש, את-נפש האדם. ו נשפך דם האדם, באדם דמו ישפך: כי בצלם אלהים, עשה את-האדם. זאתם, פרו ורבו; שרצו בארץ, ורבו-בה.

*תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף נט עמוד ב

אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, דכתיב לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ - ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם, שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל. יכול לא יהא אבר מן החי נוהג בו - תלמוד לומר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו... מיתבי (בראשית א) ורדו בדגת הים מאי לאו לאכילה לא למלאכה ודגים בני מלאכה נינהו אין... ת"ש (בראשית א) ובעוף השמים מאי לאו לאכילה לא למלאכה ועופות בני מלאכה נינהו אין... מיתבי: היה רבי יהודה בן תימא אומר: אדם הראשון מיסב בגן עדן היה, והיו מלאכי השרת צולין לו בשר, ומסננין לו יין. הציץ בו נחש וראה בכבודו, ונתקנא בו! התם בבשר היורד מן השמים...

II. בשר בעולם שלנו

א. דברים המותרים והאסורים

אילו דברים אוסרת התורה את אכילתם? מדוע?

* שמות כב:ל

וְאִנְשֵׁי קִדְּשׁ תִּהְיוּן לִי וּבִשָּׂר בְּשֶׁדָּה טֹרֵף לֹא תֹאכְלוּ לְקִלְבַּב תִּשְׁלַכּוּן אֹתוֹ.

* דברים פרק יד (כא)

כא לא תאכלו כל-נבלה לגר אשר-בשעריה תתננה ואכלה, או מכר לנכרי--כי עם קדוש אתה, ליקחן אלקיך; לא-תבשל גדי, בחלב אמו.

ויקרא פרק יא:ב-ג

ב דברו אל-בני ישראל, לאמר: זאת החיה אשר תאכלו, מכל-הבהמה אשר על-הארץ. ג כל מפרסת פרסה, ושסעת שסע פרסת, מעלת גרה, בבהמה--אתה, תאכלו....

* ויקרא יא, מג-מז

אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בהם: כי אני יקח אלהיכם והתקדשתם והייתם קדשים כי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ: כי אני יקח המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים והייתם קדשים כי קדוש אני: זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרמשת במים ולכל נפש השרצת על הארץ: להבדיל בין הטמא ובין הטהור ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל:

ויקרא כ, כג-כז

ולא תלכו בחקות הגוי אשר אני משלח מפניכם כי את כל אלה עשו ואקח בהם: ואמר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אתה ארץ זבת חלב ודבש אני יקח אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים: והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור ולא תשקצו את נפשתיכם בבהמה ובעוף ובכל אשר תרמש האדמה אשר הבדלתי לכם לטמא: והייתם לי קדשים כי קדוש אני יקח ואבדל אתכם מן העמים להיות לי:

Jacob Milgrom, Anchor Bible Commentary on Leviticus, I:735

[T]he rationale for the dietary system...is to teach the Israelite reverence for life by

- (1) reducing his choice of flesh to a few animals;
- (2) limiting the slaughter of even these few permitted animals to the most humane way; and
- (3) prohibiting the ingestion of blood and mandating its disposal upon the altar or by burial as acknowledgement that bringing death to living things is a concession of God's grace and not a privilege of man's whim.

אילו טעמים הציעו חז"ל להסביר איסורי אכילה?

ספרא אחרי מות פרשה ט הלכה י

את משפטי תעשו אלה הדברים הכתובים בתורה שאלו לא נכתבו בדין היה לכתבן כגון הגזלות והעריות וע"א וקללת השם ושפיכת דמים שאלו לא נכתבו בדין היה לכתבן, ואלו שיצר הרע משיב

עליהם ואומות העולם ע"א משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת בלאים וחליצה יבמה וטהרת המצורע שעיר המשתלח שיצר הרע משיב עליהן ואומות העולם ע"א משיבין עליהן תלמוד לומר אני ה' חקקתי אין את רשאי להשיב עליהם.

*ספרא קדושים פרשה י פרק יא הלכה בב

ר' אלעזר בן עזריה אומר מנין שלא יאמר אדם אי איפשי ללבוש שעטנז אי אפשי לאכול בשר חזיר, אי איפשי לבוא על הערוה, אבל איפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי כך ת"ל ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי נמצא פורש מן העבירה ומקבל עליו מלכות שמים.

*בראשית רבה (וילנא) פרשה מד

רב אמר לא נתנו המצות אלא לצרף בהן את הבריות, וכי מה איכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצואר, או מי ששוחט מן העורף, הוי לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות

ויקרא רבה (מרגליות) פרשה יג

ר' ברכיה בש' ר' יצחק אריסטון גדול עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו צדיקים לעתיד לבוא וכל מי שלא אכל נבילות וטרפות בעולם הזה זוכה לאכל בעולם הבא, הה"ד חלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכל לא תאכלוהו (ויקרא ז, כד), בשביל שתאכלו ממנו לעתיד לבוא. לפיכך משה מזהיר את ישראל ואו' להן זאת החיה אשר תאכלו

ב. הקשרים מותרים/אסורים

באילו הקשרים ראוי לאכול בשר ובאילו אין ראוי?

1. קרבן לעומת תאוה אישית

*דברים יב

(יא) והיה המקום, אשר-יבחר יקוק אלקיכם בו לשכון שמו שם--שמה תביאו, את כל-אשר אנכי מצוה אתכם: עולתיכם וזבחיכם, מעשרותיכם ותרמת ידכם, וכל מבחר נדריכם, אשר תדרו ליקוק. (יב) ושמחתם, לפני יקוק אלהיכם--אתם ובניכם ובנותיכם, ועבדיכם ואמהותיכם; והלוי אשר בשעריכם, כי אין לו חלק ונחלה אתכם. (יג) השמר לך פן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה: (יד) כי אם במקום אשר יבחר יקוק באחד שבטיך שם תעלה עלתיך ושם תעשה כל אשר אנכי מצוה: (טו) רק בכל אנת נפשך תזבח ואכלת בשר בברכת יקוק אלהיך אשר נתן לך בכל שעריך הטמא והטהור יאכלנו בצבי וכאיל: (טז) רק הדם לא תאכלו על הארץ תשפכונו פמיהם:...

(כ) כי ירחיב יקוק אלהיך את גבולך באשר דבר לך ואמרת אכלה בשר כי תאנה נפשך לאכל בשר בכל אנת נפשך תאכל בשר: (כא) כי ירחק ממך המקום אשר יבחר יקוק אלהיך לשום שמו שם וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן יקוק לך באשר צויתך ואכלת בשעריך בכל אנת נפשך: (כב) אך באשר יאכל את הצבי ואת האיל בן תאכלנו הטמא והטהור יחדו יאכלנו: (כג) רק חזק לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר: (כד) לא תאכלנו על הארץ תשפכונו פמיהם: (כה) לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך כי תעשה הישר בעיני יקוק:

האם התנאים קראו את ספר דברים כמרחיב את צריכת הבשר או כמצמצם? על יסוד מה הבינו כן?

*ספרי דברים פיסקא עה

(כ)...כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך...ואמרת אכלה בשר כי תאנה נפשך לאכל בשר, רבי ישמעאל אומר מגיד שבשר תאוה נאסר להם לישראל במדבר ומשבאו לארץ התירו הכתוב להם. רבי עקיבה אומר לא בא הכתוב אלא ללמדך מצות האמורות בו. רבי אלעזר בן עזריה אומר, לא בא הכתוב אלא ללמדך דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון.

יכול יקח מן השוק ויאכל? תלמוד לומר "וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצְאֲנָךְ", הא אין אדם אוכל בשר עד שיהו לו בקר וצאן.
יכול יזבח כל צאנו וכל בקרו? תלמוד לומר, "מִבְּקָרְךָ" ולא כל בקרך, "מִצְאֲנָךְ" ולא כל צאנך.

תוספתא מסכת ערכין (צוקרמאנדל) פרק ד הלכה כז

וכן היה ר' אלעזר בן עזריה אומר מי שיש לו עשרה מנה מתעסק בירק בקדרה בכל יום עשרים מנה מתעסק ירק בקדרה ואלפס חמשים מנה ליטרא בשר מערב שבת לערב שבת מאה מנה ליטרא בשר בכל יום אף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנ' ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן והיה מרוב עשות חלב יאכל חמאה ממאה לוג חלב יוצא לוג חמאה:

מדוע 'כלי יקר' מתאר אכילת בשר כפריקת עול מלכות שמים, בהתבסס על ספר דברים?

***כלי יקר דברים יב (ר' שלמה אפרים מלונטשיץ, פולין מאה 16 – 17)**

כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך ואמרת אוכלה בשר. הורה שאין האדם הומה אחר התאוות כי אם מתוך הרחבה יתירה, ואין ארי נהם כי אם מתוך קופה של בשר (ברכות לב א). לכך אמר כי ירחיב ה' את גבולך וזה יביאך לידי הסרת מסוה הבושה מעל פניך עד שתאמר בפה מלא אוכלה בשר, ודומה זה קצת לפריקת עול מלכות שמים ולחקור איזהו מקומן של זבחים, והסיבה לכל זה הוא כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' כי כל הקרב הקרב ביותר אל מקדש ה' יש עליו מורא מלכות שמים ביותר כמו שנאמר (ויקרא יט כט) ומקדשי תיראו רצה לומר מן המקדש נמשך שיהיה עליך מורא מלכות שמים, אמנם כי ירחק ממך המקום גורם לך שרחוק ה' מכליותיך על כן כל היום תתאוה תאוה גם בוש לא תבוש מלומר אוכלה בשר,

הנני מתיר לך הדבר וזבחת מבקרך וגו' כאשר צויתך לא בכל עת כי אם לפרקים בעת התגברות התאוה. וזה שאמר אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל בן תאכלנו, וכמו שנאמר (שם יח יג) כי יצוד ציד חיה או עוף, ואמרו חז"ל (חולין פד א) לימדך תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר כי אם בהזמנה הזאת. ביאור הדבר הוא שאם ירגיל האדם את עצמו לאכול מן הבהמות המצוין אתו בבית שור או כשב או עז אז כל היום יתאוה תאוה וירגיל עצמו באכילתו דבר יום ביומו, אבל אם לא יאכל עד אשר יצוד ביערות ובמדברות ציד חיה או עוף שיש לו סכנה וטורח גדול לצודם אז תשקוט תאוותו כי אין האכילה שוה בגודל הצער והטורח...

2. שמחה לעומת אבלות

לפי המקורות הבאים, האם ישנם זמנים בהם יש חיוב או איסור לאכול בשר? מה משתמע מן המקורות הללו העוסקים בזמנים מיוחדים לגבי אכילת בשר בשגרה, שלא בזמנים הללו?

אבלות

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף כג עמוד ב

מי שמתו מוטל לפניו... ואינו מיסב ואוכל, ואינו אוכל בשר, ואינו שותה יין, ואין מברך, ואין מזמן, ואין מברכין עליו, ואין מזמנין עליו, ופטור מקריאת שמע, ומן התפלה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה. ובשבת - מיסב ואוכל, ואוכל בשר, ושותה יין, ומברך, ומזמן, ומברכין ומזמנין עליו, וחייב בקריאת שמע ובתפילה ובתפילין ובכל מצות האמורות בתורה.

***תלמוד בבלי מסכת תענית דף כו עמוד ב**

משנכנס אב ממעטין בשמחה... ערב תשעה באב - לא יאכל אדם שני תבשילין, לא יאכל בשר ולא ישתה יין.

יום טוב

פסחים יט.

תנו רבנן: חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל, שנאמר ושמחת בחגך, במה משמחם - ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם, ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם - ביין, ונשים במאי? תני רב

יוסף: בבבל - בבגדי צבעונין, בארץ ישראל - בבגדי פשתן מגוהצין. תניא, רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אין שמחה אלא בבשר, שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך. ועכשיו שאין בית המקדש קיים - אין שמחה אלא ביין, שנאמר ויין ישמח לבב אנוש.

*רמב"ם הלכות יום טוב פרק ו: יז-יח

שבעת ימי הפסח ושמנת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר +דברים ט"ז+ ושמחת בחגך וגו', אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מביאין בהלכות חגיגה יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו.

כיצד הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים קונה להן בגדים ותכשיטין נאים כפי ממונו, והאנשים אוכלין בשר ושותין יין שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין, וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל +דברים ט"ז+ לגר ליתום ולאמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו, ועל אלו נאמר +הושע ט'+ זבחיכם כלחם אונים להם כל אוכליו יטמאו כי לחמם לנפשם, ושמחה כזו קלון היא להם שנאמר +מלאכי ב'+ וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם.

*רמב"ם הלכות שבת פרק ל הלכה ז-ח,

איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות...

אכילת בשר ושתית יין בשבת עונג הוא לה, והוא שהיתה ידו משגת

3. בריאות

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכט עמוד א

אמר רב יהודה אמר רב: לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו, הקיז דם ואין לו מה יאכל - ימכור מנעלים שברגליו ויספיק מהן צרכי סעודה. מאי צרכי סעודה? רב אמר: בשר, ושמואל אמר: יין. רב אמר: בשר, נפשא חלף נפשא. ושמואל אמר: יין, סומקא חלף סומקא.

*רמב"ם מורה נבוכים ג:מח

הציווי לשחוט בעלי-חיים הכרחי, כי המזון הטבעי לאדם הוא מהגרעינים הצומחים מהארץ ומבשר בעלי-חיים, והבשר המעולה ביותר הוא זה שהותר לנו לאוכלו. דבר זה לא נעלם משום רופא. ומכיוון שהצורך במזון טוב הביא להריגת בעלי-חיים, היתה כוונה למיתה הקלה לו ביותר, ונאסר לענותו בשחיטה פסולה, לנחור אותו או לחתוך ממנו איבר כמו שהבהרנו.

ג. טיפול בבעלי חיים

מה מלמדת התורה לגבי הטיפול בבעלי חיים לצורך אכילה? כיצד הבינו את החוקים הללו?

*ויקרא כב

כז שֹׁר או-כֶּשֶׁב או-עֵז כִּי יֵלֵד, וְהָיָה שְׁבַעַת יָמִים תַּחַת אִמּוֹ; וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי, וְהִלָּאָה, יִרְצָה, לְקַרְבַּן אֲשֶׁה לַיהוָה. כח וְשֹׁר, או-שֶׁה--אֶתֹּו וְאֶת-בְּנוֹ, לֹא תִשְׁחֲטוּ בַיּוֹם אֶחָד.

*דברים כב:

ו כִּי יִקְרָא קוֹ-צִפּוֹר לְפָנָיו בְּדֶרֶךְ בְּכָל-עֵץ או על-הָאָרֶץ, אֶפְרָחִים או בִּיצִים, וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל-הָאֶפְרָחִים, או על-הַבִּיצִים--לֹא-תִקַּח הָאֵם, עַל-הַבָּנִים. ז שֶׁלַח תִּשְׁלַח אֶת-הָאֵם, וְאֶת-הַבָּנִים תִּקַּח-לָהּ, לְמַעַן יִיטֵב לָהּ, וְהִאֲרַכְתָּ יָמִים.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לג עמוד ב

משנה. האומר על קן צפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך... משתקין אותו. גמרא... על קן צפור יגיעו רחמיך מאי טעמא? - פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא; חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינן אלא גזרות. ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר: אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו. אמר רבה: כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה! - אמר ליה אביי: והא משתקין אותו תנן! ורבה נמי - לחדודי לאביי הוא דבעי.

*תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף פה עמוד א

דרי - [יסורין] על ידי מעשה באו ועל ידי מעשה הלכו. על ידי מעשה באו מאי היא? דהווא עגלא דהווא קא ממטו ליה לשחיטה, אזל תליא לרישיה בכנפיה דרבי, וקא בכי. אמר ליה: זיל, לכך נוצרת. אמרי: הואיל ולא קא מרחם - ליתו עליה יסורין. ועל ידי מעשה הלכו - יומא חד הוה קא כנשא אמתיה דרבי ביתא, הוה שדיא בני כרכושתא וקא כנשא להו, אמר לה: שבקינהו, כתיב ורחמיו על כל מעשיו. אמרו: הואיל ומרחם - נרחם עליה.

רמב"ם מורה נבוכים ג:מח

כן נאסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד בתור סייג והרחקה פן יישחט הַקֶּלֶד לנכח האם, דבר שיש בו צער גדול מאוד לבעל-החיים, שכן אין הבדל בין צער האדם וצער שאר בעלי-החיים, מפני שאהבת האם לילדה וגעגועיה אליו אינם נמשכים אחר השכל אלא אחר פעולת הכוח המדמה הנמצא ברוב בעלי-החיים כמו שהוא נמצא באדם. דין זה מיוחד לשור ושה, מפני שהם המותרים לנו באכילה מבין בהמות הבית, ושמקובל לאוכלם לרוב, ובהם מכירה האם מי הַקֶּלֶד. זה גם הטעם לשילוח הקן, מפני שברוב המקרים הביצים שנדגרו והגוזלים הצריכים לאם אינם ראויים לאכילה, וכאשר משחררים את האם והיא בורחת לבדה, אין היא מצטערת לראות את הגוזלים נלקחים. וברוב המקרים זה עשוי להביא לעזיבת הכול, שהרי לרוב אין הנלקח ראוי לאכילה. ואם התורה מתחשבת בייסורים נפשיים אלה בבהמות ובעופות, על אחת כמה וכמה בפרטי מין האדם בכללותו ואל תטען נגדי בדבריהם (של החכמים) ז"ל: האומר "על קן צפור יגיעו רחמיך" [משנתקין אותו], מפני שזאת אחת משתי הדעות אשר הזכרנו, כלומר, דעתם של הסוברים שאין טעם לתורה זולת הרצון גרידא, ואילו אנו הולכים בעקבות הדעה השנייה.

*רמב"ן דברים פרק כב

(ו) כי יקרא קן צפור לפניך - גם זו מצוה מבוארת מן אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח). כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם, או שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין אף על פי שהתיר השחיטה במין ההוא, והנה ההורג האם והבנים ביום אחד או לוקח אותם בהיות להם דרור לעוף כאלו יכרית המין ההוא: וכתב הרב במורה הנבוכים (ג מח) כי טעם שלוח הקן וטעם אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד, כדי להזהיר שלא ישחוט הבן בעיני האם כי יש לבהמות דאגה גדולה בזה... ויותר נכון, בעבור שלא נתאכזר... אבל אלו ההגדות אשר נתקשו על הרב, כפי דעתי ענין אחר להם, שרצו לומר שאין התועלת במצות להקב"ה בעצמו יתעלה, אבל התועלת באדם עצמו למנוע ממנו נזק או אמונה רעה או מדה מגונה, או לזכור הנסים ונפלאות הבורא יתברך ולדעת את השם. וזהו "לצרף בהן", שיהיו ככסף צרוף, כי הצורף הכסף אין מעשהו בלא טעם, אבל להוציא ממנו כל סיג, וכן המצות להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד... והביא ראייה מן השוחט מן הצואר והעורף לומר שכולם לנו ולא להקב"ה, לפי שלא יתכן לומר בשחיטה שיהא בה תועלת וכבוד לבורא יתברך בצואר יותר מהעורף או הניחור, אלא לנו הם להדריכנו בנתיבות הרחמים גם בעת השחיטה...

וכן מה שאמרו (ברכות לג ב) לפי שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים ואינן אלא גזרות, לומר שלא חס האל על קן צפור ולא הגיעו רחמיו על אותו ואת בנו, שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר. כי האכזריות תתפשט בנפש האדם, כידוע בטבחים שוחטי השורים הגדולים והחמורים שהם אנשי דמים זובחי אדם אכזרים מאד, ומפני זה אמרו (קידושין פב א) טוב שבטבחים שותפו של עמלק. והנה המצות האלה בבהמה ובעוף אינן רחמנות עליהם, אלא גזירות בנו להדריכנו וללמד אותנו המדות הטובות...

המקורות הבאים, אף על פי שאינם עוסקים ישירות באכילה, יש להם תפקיד מכונן בהגדרת אופי הטיפול בבעלי חיים. האם הדאגה במקורות אלה מתייחסת לבעלי החיים בפני עצמם או רק כרכושם של בני אדם?

שמות כג:ה, דברים כב:ד

משנה מסכת בבא מציעא ב:י

...מצוה מן התורה לפרוק אבל לא לטעון.

רבי שמעון אומר אף לטעון.

רבי יוסי הגלילי אומר אם היה עליו יתר על משאו אין זקוק לו, שנאמר, "תחת משאו" משאו שיכול לעמוד בו:

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף לב עמוד א – לג עמוד א

מאי טעמייהו דרבנן? דאי סלקא דעתך כרבי שמעון - לכתוב רחמנא טעינה, ולא בעי פריקה, ואנא אמינא: ומה טעינה דלית בה צער בעלי חיים, וליכא חסרון כיס - חייב, פריקה דאית בה צער בעלי חיים וחסרון כיס - לא כל שכן? ...

אמר רבא: מדברי שניהם נלמד: צער בעלי חיים דאורייתא.

ואפילו רבי שמעון לא קאמר אלא משום דלא מסיימי קראי, אבל מסיימי קראי - דרשינן קל וחומר, משום מאי - לאו משום צער בעלי חיים דרשינן? - דלמא משום דאיכא חסרון כיס.

*תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן קה (ר' ישראל איסרלן, מאה 15, רגנסבורג)

אם למרוט נוצות לאווזות חיים, אי דומה לגיזת כבשים או אי הוו צער בעלי חיים? גם לחתוך לשון העוף כדי שידבר, ואזנים זנב מכלב כדי ליפותו, נראין הדברים דאין אסור משום צער בעלי חיים אם הוא עושה לצורכיו ולתשמישו. דלא נבראו כל הבריות רק לשמש את האדם, כדאיתא פרק בתרא דקידושין/דף פ"ב ע"א...

ומתוך הלין ראיות הוה נראה קצת דליכא איסור בכה"ג, אלא שהעולם נזהרים ונמנעים, ואפשר הטעם לפי שאינו רוצה העולם [לנהוג] מדות אכזריות נגד הבריות, שיראים דילמא יקבלו עונש על ככה. כדאשכחן פ' הפועלים/ב"מ פה ע"א/גבי רבינו הקדוש בהווא עגלא דתלא לרישה בכנפיה, דרבי אמר זיל לכך נוצרת. ואף על גב דהיתר גמור הוא לשחוט העגל לאכילתו, אפ"ה נענש וקבל יסורין על ככה. אח"כ הגידו לי שנמצא כן בפסקי ר"י בפ"ק, ועוד דליכא איסור צער בעלי חיים אא"כ דאין לו ריוח והיינו דלעיל.

III. גידול תעשייתי: חיה כשרה = חיה בריאה?

כיום, ייצור בקנה מידה רחב, הנצרך לספק בשר, מוצרי חלב וביצים במחירי שוק נמוכים, כרוך בטיפול בבעלי חיים בתנאים קשים. בעלי חיים נשמרים בחללים מצומצמים, תאורה מלאכותית ומקבלים הורמונים המאיצים גדילה וייצור; עקב פציעות, חלק מן החיות מתקשות לעמוד בפני עצמן; צוואה מצטברת במרחבי מחייה מצומצמים ומפיצה מחלות, המחייבים מתן אנטיביוטיקה. האם היחס הזה מוצדק? האם החיות הללו כשרות?

א. חיות חולות וכשרות

1. טריפה

כיצד חז"ל מרחיבים את הקטגוריה 'טריפה'? מהן ההשלכות של פירוש זה?

***חולין ג:א (לרפרף)**

אלו טרפות בבהמה: נקובת הוושט... זה הכלל: כל שאין כמוה חיה – טרפה:

משנה חולין ח:ה

כשרה שינקה מן הטרפה, קבתה אסורה.

***תוספתא מסכת חולין (צוקרמאנדל) פרק ג הלכה כד**

לוקחין ביצים מכל מקום ואין חוששין שמא של נבלות ושל טרפות הן...

***תלמוד בבלי מסכת חולין דף מב עמוד א**

א"ר שמעון בן לקיש: רמז לטרפה מן התורה מנין?

מנין?! "ובשר בשדה טרפה לא תאכלו!"

אלא רמז לטרפה שאינה חיה מן התורה מנין? דקתני סיפא, "זה הכלל: כל שאין כמוה חיה - טרפה",

מכלל דטרפה אינה חיה מנא לן? דכתיב: וזאת החיה אשר תאכלו", חיה אכול, שאינה חיה לא

תיכול, מכלל דטרפה לא חיה

.

2. מסוכנת

מעבר לתנאים הספציפיים שהופכים חיה ל'טריפה', יש גם דיון בעניין אכילת חיה חולה. המשנה

מתירה אכילת חיה חולה אם יש לה עדיין סימני חיות.

משנה מסכת חולין פרק ב משנה ו

השוחט את המסוכנת רבן שמעון בן גמליאל אומר עד שתפרכס ביד וברגל...

***תלמוד בבלי מסכת חולין דף לז עמוד א-ב**

מסוכנת ממאי דשריא?

...ואיבעית אימא, מהכא: ואומר אהה ה' אלהים הנה נפשי לא מטומאה ונבלה וטרפה לא אכלתי

מנעורי ועד עתה ולא בא בפי בשר פגול... ונבלה וטרפה לא אכלתי מנעורי - שלא אכלתי בשר כוס

כוס מעולם ולא בא בפי בשר פגול - שלא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם...אי אמרת בשלמא שריא,

היינו רבותיה דיחזקאל, אלא אי אמרת אסירא, מאי רבותיה דיחזקאל?

רבינו חננאל מסכת ביצה דף כה עמוד א (צפון אפריקה, מאה 10)

מתני' בהמה מסוכנת כו'. פי' כגון גוססת וזהו האמור בשר כוס כוס כלומר שחוט מהר קודם שתמות

ספר הלכות גדולות סימן סא - הלכות טריפות עמוד תרלג (בבל, מאה 9)

...ואף על גב דשרי הרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור

***רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק ד הלכה יא - יג**

בהמה שהיא חולה מחמת שתשש כחה ונטתה למות הואיל ולא אירעה מכה באבר מאביריה

הממיתים אותה הרי זו מותרת, שלא אסרה תורה אלא כעין טריפת חית היער שהרי עשה בה מכה

הממיתה אותה. אף על פי שהיא מותרת גדולי החכמים לא היו אוכלין מבהמה שממהרין ושוחטין

אותה כדי שלא תמות ואף על פי שפרכסה בסוף שחיטה, ודבר זה אין בו איסור אלא כל הרוצה

להחמיר על עצמו בדבר זה הרי זה משובח.

אבל המסוכנת והיא כל שמעמידין אותה ואינה עומדת אף על פי שהיא אוכלת מאכל בריאות אם

שחטה ולא פרכסה כלל הרי זו נבלה ולוקין עליה, ואם פרכסה הרי זו מותרת...

3. שיקולים כלכליים

כיצד מובילים שיקולים כלכליים להקל? כיצד יש ליישם את הטיעונים להלן בייצור תעשייתי?

תלמוד בבלי מסכת קידושין דף פב עמוד א

אבא גוריון איש צדיין אומר משום אבא גוריא: לא ילמד אדם את בנו חמר, גמל, קדר, ספן, רועה וחנוני, שאומנותן אומנות ליסטים. רבי יהודה אומר משמו... והכשר שבטבחים שותפו של עמלק.

רש"י מסכת קידושין דף פב עמוד א

טוב שבטבחים - ספיקי טריפות באות לידו וחס על ממונו ומאכילן.

חידושי הרמב"ן מסכת חולין דף לו עמוד ב

שלא אכלתי בשר כוס כוס מעולם, אלמא שריא, מצאתי כתוב שהגאונים אומרים כשהותרה בשל ישראל הותרה משום הפסד ממונו אבל בשל גוי טבח אסור, וגם זה מדת חסידות.

*ספר המאורות מסכת חולין דף לח. עמוד ק"מ (ר' מאיר המעילי, נרבונה, מאה 13)

וכתב מורי ה"ר נתן: אמרו חכמים שלפנינו ודקדקו השוחט את המסוכנת דוקא בהמה שלו, אבל הקונה בהמה מסוכנת ושוחט ואוכל אין רוח חכמים נוחה הימנו. וכן נהגנו לקנוס את הקצבים כשנודע לראשי הקהל שיקנו שום בהמה מסוכנת לשחיטה

*שו"ת רדב"ז מכתב יד - אורח חיים, יורה דעה (חלק ח) סימן קיא (ר' דוד בן שלמה אבן זמרא,

מצרים, מאה 15-16)

... אבל למעשה אין ראוי להקל [ביין] משום דכתיב לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי, איזו היא תורה שהיא בתוך מעי הוי אומר מאכלות אסורות וכתיב ולא בא אל פי בשר פגול, וכל הני לא איצטריכו אלא לדברים שיש בהם נדנדוד אסור, והכי אמרינן [חולין ל"ז ע"ב] לא אכלתי מבהמה שהורה בה חכם ולא אכלתי בשר כוס כוס, אף על גב דמדינא מותר הוא, מכל מקום ישראל הקדושים ראוי שלא יכנסו לתוך גופם דבר שיש בו צד ספק איסור...

4. חלב וחזקת בריאות החיה

חלב מחיה טריפה אינו כשר, אבל היות והחלב נחלב לפני שחיה נשחטת, לא ניתן לדעת אם החיה טריפה. לפיכך מעמד החלב תלוי לגמרי בחזקה שחיות הן בדרך כלל בריאות. תנאי הגידול בימינו בייצור תעשייתי של חלב יכולים להיות ירודים יותר אף מן התנאים בתעשיית הבשר. עגלים נגמלים כמעט מיידית ונהיים חולים. לאחרונה תיעוד חלקי מצביע על היות חוב טריפות בקרב פרות החלב. האם חלב תעשייתי כשר?

הסוגיה הבאה היא סוגיית יסוד בהעמדת עקרון ההליכה אחר הרוב. הסוגיה מבחינה בין 'רובא דאיתא קמן' (רוב המצוי לפנינו), מערכת סגורה וידועה – כאשר למשל מוצאים חתיכת בשר הבאה מחנות אחת מבין עשר חנויות וידוע כמה מהן כשרות וכמה אינן – בניגוד ל'רובא דליתא קמן' (רוב שאינו מצוי לפנינו), מערכת פתוחה – למשל כשלא ידוע לי מה המעמד ההלכתי של חיה מסוימת ויש צורך לסמוך על סטטיסטיקה.

*תלמוד בבלי מסכת חולין דף יא עמוד א

מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא? מנלן? דכתיב: אחרי רבים להטות! (שמות כג:ב) רובא דאיתא קמן, כגון ט' חנויות וסנהדרין - לא קא מיבעיא לן, כי קא מיבעיא לן - רובא דליתא קמן... רב אשי אמר: אתיא משחיטה עצמה, דאמר רחמנא: שחוט ואכול, וליחוש שמא במקום נקב קא שחיט! אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא.

אמר רב אשי: אמריתא לשמעתא קמיה דרב כהנא, ואמרי לה רב כהנא קמיה דרב שימי, ואמר ליה: ודלמא היכא דאפשר אפשר, היכא דלא אפשר לא אפשר, דאי לא תימא הכי, לר"מ דחייש למיעוטא, הכי נמי דלא אכיל בישראל! וכי תימא הכי נמי, פסח וקדשים מאי איכא למימר? אלא היכא דאפשר אפשר, היכא דלא אפשר לא אפשר, הי"נ היכא דאפשר אפשר, היכא דלא אפשר לא אפשר.

***חידושי הרמב"ן מסכת חולין דף יב עמוד א**

ושמעין מיהא שמעתא דאפי' בבדיקה דסרכות הריאה הולכין אחר הרוב ורוב בהמות אין בהם שום טרפות שבעולם, דהא עגלה ערופה ופרה אדומה כשהן שלמות בלא שום חתוך בעולם נעשית מצותן ואין חוששין לשום טרפות בעולם לא בנקב ולא בסירכא, ואעפ"כ נהגו אבותינו ואבות אבותינו מעולם לבדוק בסרכות שבריאה מפני שמצוי בהן טרפות תדיר **ואין סומכין לכתחלה על הרוב בדבר שמיעוט מצוי...**

שו"ת הריב"ש סימן קצא (ר' יצחק בר ששת, ברצלונה, מאה 14)
...ואם היו נמצאין, עדיין לא היה נקרא זה מעוט מצוי. שמעוט מצוי, ר"ל שהוא קרוב למחצה, ורגיל להיות.

סוגיית צריכת חלב מורכבת עוד יותר משום שהחלב ממאות ואף אלפי פרות שונות ברפת אחת מוערב יחד במיכלי ענק. המשמעות היא שלא ניתן להניח שכוס חלב אחת באה מחיה כשרה, כיוון שסטטיסטית היא תערובת של חלב כשרה וחלב טריפה. האם הנוכחות הסטטיסטית של חלב טריפה אוסר את החלב?

שולחן ערוך יורה דעה הלכות תערובות סימן צח:א

איסור שנתערב בהיתר... אם הוא מין במינו, כיון דליכא למיקם אטעמא, משערים בס'.

שולחן ערוך יורה דעה הלכות תערובות סימן צט סעיף ה-ו

אין מבטלין איסור לכתחלה... עבר וביטלו, או שריבה עליו, אם בשוגג, מותר. ואם במזיד, אסור למבטל עצמו, אם הוא שלו, וכן למי שנתבטל בשבילו. ואסורים למכרו גם כן לישראל אחר, שלא יהנו ממה שבטלו (ארוך כלל כ"ד). ולשאר כל אדם, מותר.

ט"ז יורה דעה סימן צט ס"ק י (ר' דוד הלוי סגל, פולין, מאה 17)

וכן למי שנתבטל בשבילו. - פירש רש"ל שם בפרק ג"ה דהיינו דוקא שידע זה שנתבטל עבורו וניחא ליה אפילו לא צוה אותו לבטלו אבל אם לא ידע ממנו שרי ליה דהרי הוא כשוגג

[ר' עקיבא אגר מביא שו"ת ריבש (תצח) לחלק על הט"ז]

ב. בל תשקצו: אכילת דברים מגעילים
האם יש סיבה להימנע מאכילת בשר אם מישהו מרגיש באופן אישי שהתנאים בהם מגדלים חיות הם "מגעילים"? האם חובה עלינו לברר לגבי תנאים אלה?

ויקרא פרק כ: כג-כז (לעיל, חלק ויא)

***רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יז כט-**

אסרו חכמים מאכלות ומשקין שנפש רוב בני אדם קיהה מהן כגון מאכלות ומשקין שנתערב בהן קיא או צואה ולחה סרוחה וכיוצא בהן, וכן אסרו חכמים לאכול ולשתות בכלים הצואים שנפשו של אדם מתאוננת מהם, כגון כלי בית הכסא וכלי זכויות של ספרין שגורעין בהם את הדם וכיוצא בהן. וכן

אסרו לאכול בידיים מסואבות מזוהמות, ועל גבי כלים מלוכלכים, שכל דברים אלו בכלל אל תשקצו את נפשותיכם, והאוכל מאכלות אלו מכין אותו מכת מרדות.

ספר מצוות קטן מצוה פ (ר' יצחק מקורביל, צרפת, מאה 13)

שלא להשהות נקביו כדדרשינן מניין למשהה נקביו שעובר בלא תעשה שנאמר (ויקרא י"א) ולא תשקצו את נפשותיכם, ובכלל זה שלא יאכל דבר מאוסא.

***ספר מצוות קטן, הגהות רבינו פרץ מצוה פ**

ואפי' אינו מאוס כי אם בעיניו יש להזהר

IV. שאלות ותשובות – בזמן הזה

התשובות הבאות מתמודדות עם היחס לבעלי חיים בתעשיית המזון המסחרית המודרנית. אילו טיעונים משמיע כל אחד מהם? מהי החפיפה בין כשרות ואתיקה? מה ההנחיות בקביעת מה מותר לעשות ומה חוצה קו אדום?

***ש"ת אגרות משה חלק אה"ע ד סימן צב (ר' משה פיינשטיין, בלרוס-ארה"ב, מאה 20)**

ב' דר"ח תמוז תשמ"ב. מע"כ חתני כבני אהוב וחביב ויקר כש"ת הרב הגאון משה דוד טענדלער שליט"א... בענין עגלים שמפטמין אותם באופן שבשרם יקבל מראה לבן. ובדבר העגלים שנתחדש זה לא כבר שמפטמין אותן כל עגל במקום מיוחד לבד צר מאד שאין להם מקום אף לילך איזה פסיעות, ואין מאכילין אותן כלום ממאכלי בהמות הראויים לעגלים ולא טעמו חלב אמם כלל, אלא מפטמין אותן במשקין שמנים מאד שאין הבהמות נהנים מזה, להיפוך מהמבואר בבכורות ריש דף ל"ט מותר ודאי מעלי ליה וכו'. וגם נעשים חולים מזה וצריכים למיני רפואות, וכפי שאומרים שוחטים מובהקים לא נכשרו מהם אלא ט"ו עגלים ממאה, ולשוחטים המקילים הוא ערך מ"ד או מ"ה עגלים כשרים למאה, והכל מודים שרובן טרפות היפוך מחזקת בהמות שהן כשרות, ומשמע שהוא רק מטרפות הריאה שרואין זה השוחטים מדין בדיקת הריאה, אבל אפשר איכא עוד טרפות בבני מעים, שפשוט שצריך נמי לבדוקם שמסתבר שיש לחוש לזה מאד. שלכן מהראוי היה לאסור מלעשות זה ובעלי נפש אין להו לאכול כלל מעגלים כאלו אף אם יבדקו גם הבני מעים. והבדיקה בבני מעים אינו מנקבים ובעויות שנעשים מנקבים אלא משינוי מראה דהבני מעים ומבועות שנעשים ע"י חלישותן, ובלא בדיקת הבני מעים אין להכשירם. והנה לאלו שעושין זה איכא ודאי איסור דצער בע"ח דאף שהותר לצורך האדם הוא כשאיכא צורך, כהא דלשוחטם לאכילה ולעבוד בהם לחרישה ולהובלת משאות וכדומה. אבל לא לצערם בעלמא שזה אסור אף אם יהיה לאחד הרוחה בזה, כגון שנכרי אחד רוצה להרוג או לחבול באיזו בהמה שבעס עליה שודאי אסור אף שמשלם לו שכר בעד מעשה הרע הזה דלהרוחה שמותר הוא לאכילה אף של אחרים ואף של נכרים, אבל להרוג ולחבול בשביל הרצון דאיזה רשע אחד אסור אף שהוא עושה להרוחה דיליה, מחמת שמשלם לו בעד האכזריות שאמר לו לעשות, דבשביל מה שאירע לאחד שיש לו הרוחה מהריגת וחבלת בע"ח אסור אף שהוא להרוחה לצורך האדם אלא דוקא בדבר שדרכן דאינשי בכך.

***ש"ת שבט הלוי חלק ב סימן ז (ר' שמואל הלוי וואזנר, ישראל, מאה 20)**

שאלוני ע"ד "הנשירה" שעושים היום בעופות הזקנים, דהיינו שאין נותנים להם לאכול עשרה ימים רק מים לשתיה והם נעשים חלשים מאד והרבה מתים מזה, והרבה מחזיקים מעמד כי חיים מהשומן שלהם, ועי"ז נופל נוצה שלהם ומגדל אח"כ נוצה חדשה, אח"כ מטפלים בהם עד שמתחילים שוב להטיל ביצים, והריווח של העושים כן הוא שאין צריכים להמתין ה' חדשים באפרוחים קטנים עד שמתחילים להטיל, כי מוטב להם טפול הזה בזקנים שמרויחים זמן וכסף, ונפשו בשאלתו אם אין בזה איסור צעב"ח להרעיב בע"ח עשרה ימים למען בצע כסף.

...יראה לעב"ד כי שלשה עיקרים בצעב"ח, צער קטן, צער גדול, ואכזרית לב, ומינה אמינא לה דהנה
בהא דב"מ ל"ב ע"ב בפלוגתת צעב"ח אי דאורייתא או לא פסקו הגאונים והרי"ף שם כרבא דצעב"ח
דאורייתא... ומ"מ אף דצער גדול בבע"ח דאורייתא הותר לתשמישן של בני אדם כ"ש לכבודן יעש"ה.
ואם ההיתר לתשמישי בני אדם הוא דוקא לתשמיש המוכרח או גם לריוח ממון, הנה בתשובת בני
ציון ח"א סי' ק"ח ראיתי שכתב בפ' דמש"כ רמ"א אה"ע סימן ה' שכל דבר שצריך לרפואה או לשאר
דברים לית ליה משום צעב"ח, היינו שיש צורך רפואה אפילו חולה שאב"ס וכיו"ב דבר מוכרח אבל לא
ריוח ממון... איברא תמה אני... והנה אין ספק דהיתר גמור להוליך סחורה גם בשביל ריוח ממון
בעלמא על הבהמה ממקום למקום ובימי קדם היו הולכים שבועות וחדשים, וכי רפרף אדם מעולם
דיהי' אסור אם אין הדבר מוכרח לו והוי רק ריוח ממון בעלמא...
וכ"ז בצער גדול שגם הוא מותר לצורך כנ"ל, אבל אכזרית מופרזת כגון נ"ד להרעיב בע"ח זמן
מרובה ולמנוע מהם אוכל, מצאתי בס' אוצה"פ שם מעתיק בשם ס' תולדות יעקב חיו"ד סימן ל"ג
דכבר צווחו קמאי דקמאי על הקצבים המרעיבים את הבהמות יום או יומים באמרם שבעבור הרעבון
מכביד הבשר שעוברים על צעב"ח, וזה ממש נ"ד, ונ"ד עדיף באכזריות מרובה להרעיב עד עשרה
ימים, וגם אי נימא דגדר צעב"ח דאורייתא ממש אין כאן כיון דעביד סו"ס לריוח ממון, מכ"מ עביד
כמנהג הגוים שהם אבירי לב, וכמש"כ הרמב"ם סוף ה' עבדים בכיו"ב דזרע אברהם שהשפיע להם
הקדוש ברוך הוא טובת התורה רחמנים הם על כל, ואין האכזרית והעזות מצויה אלא בעכו"ם עע"ז
יע"ש... ע"כ הריני מסכים לכ"ת שימנעו מזה.
ובענין קטוף הפה של העופות כדי שלא ינקרו ויזיקו זל"ז פשוט דהדבר נוטה להקל...

****תודה לאריה ברנשטיין, בן סקידל ואהרן לוי על העזרה באיסוף המקורות.****